

ÖZBEK SERAMİKLERİNDE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASA YANSIYAN HAYVAN MOTİFLERİ

Arş. Gör. Süveyda Şahin

Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

E-mail: suveydasahin48@gmail.com

Özet

Özbek seramikleri tüm dünyada özel bir yere sahip olan el sanatı ürünlerinden biridir. Özbekistan'ın kendine has kültürünü yansıtan ve geçmişten günümüze süregelen seramik sanatı somut olmayan kültürel mirasın da bir parçasıdır. Ürün çeşitliliği bakımından Özbekistan'da oldukça zengin olan bu sanat, seramiklerin üzerindeki motifler açısından da bir hayli zengindir. Özbek seramiklerinde hayvan motiflerinin sıkça kullanılması ve motiflerdeki hayvan türünün çok olması dikkat çekici bir unsurdur. Türk kültürünün bir parçası olan bu motifler, hayvanların Türkler için ne kadar önemli bir yere sahip olduğunun bir göstergesidir. Özbek seramiklerinde yer alan hayvan motifleri; Türk kültürüne yansıyan mitolojik unsurları, geleneksel çizgileri, inanışları ve değerleri içermektedir. Özbeklerin somut olmayan kültürel mirasının bir parçası olan bu seramikler, antik çağlardan beri nesilden nesile aktararak gelmiş; geleneksel ve modern motiflerin içinde hayvan motifleri ile Özbek Türklerinin kendine has özelliklerini taşıyarak üretim geleneklerini yaşatmıştır. Çalışmada Özbek seramiklerinde yer alan hayvan motifleri incelenecek olup bu motiflerin Özbek Türkleri özelinde Türk dünyası için anlamı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Özbek seramik sanatı, hayvan motifleri, somut olmayan kültürel miras.*

ANIMAL MOTIFS REFLECTED IN INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN UZBEK CERAMICS

Abstract

Uzbek ceramics is one of the handicraft products that has a special place all over the world. The ceramic art, which reflects the unique culture of Uzbekistan and continues from the past to the present, is also a part of the intangible cultural heritage. This art, which is very rich in Uzbekistan in terms of product diversity, is also very rich in terms of motifs on ceramics. The frequent use of animal motifs in Uzbek ceramics and the abundance of animal species in the motifs are remarkable. These motifs, which are a part of Turkish culture, are an indication of how important animals are for Turks. Animal motifs in Uzbek ceramics; It includes mythological elements, traditional lines, beliefs and values reflected in Turkish culture. These ceramics, which are part of the intangible cultural heritage of the Uzbeks, have been handed down from generation to generation since ancient times; It has kept the production traditions alive by carrying the unique characteristics of the Uzbek Turks with animal motifs in traditional and modern motifs. In the study, the animal motifs in Uzbek ceramics will be examined and the meaning of these motifs for the Turkic world, in particular for the Uzbek Turks, will be evaluated.

Keywords: *Uzbek ceramic art, animal motifs, intangible cultural heritage.*

Giriş

Türklerin eski çağlardan beri yaşam biçimlerine yansımış bazı motifler vardır. Göçebe bir yaşam tarzı süren Türklerde hayvanlar özel bir yere sahiptir ve hayvan motifleri de oldukça önemli bir yer kaplamaktadır. Bu motifleri tarihlendirmek oldukça güç olsa da eski Türklerden bugüne kültürel bir devamlılık sağlayan hayvan motifleri inançların, mitolojinin, geleneklerin

içine yerleşmiş ve simgesel olarak da hemen hemen her türlü araç gereçte kullanılmışlardır. Bunlardan önemli bir yere sahip olan seramiklerde de hayvan motifleri önemli bir yer kaplamaktadır. Türklerin yaşam biçimlerini yansıtan ve bu yaşam biçiminin bir parçası olan hayvan motiflerinin Türklerin inanç ve felsefelerinin sonucu ortaya çıkıp geliştiği düşünülmektedir. Eski Türklerin yaşam felsefesini taşıyan bu hayvan motiflerinin, çağdaş Türk topluluklarının da birçoğunda aynı veya benzer anlamları taşıyarak devam etmesi onun süsleme amaçlı kullanılmasında etkili olmuştur. Hayvan motifleri Türk mitolojilerinin yanı sıra zaman içerisinde farklı medeniyetlerin mitolojilerini de etkilemiş ve bu etkileşimden kaynaklı süsleme sanatının bir parçası olmuşlardır. Süsleme sanatının büyük bir kısmını kapsayan seramiklerde kullanılan hayvan motifleri kadim zamanlarda şamanlar tarafından bir takım ritüeller ile görsel ve sözlü olarak aktarılırken daha sonraları birçok sanat eserine ilham kaynağı olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Dünyaca ünlü olan Özbek seramiklerinde ise hayvan motiflerine oldukça sık yer verilmeyle birlikte hayvanlara yüklenen semboller geçmişe dayalı bir anlam ifade ederken modern çağa ayak uydurularak yeni motiflere de yer verilmiştir. Somut olmayan kültürel mirasın bir parçası olan eski Türklerin yaşam biçimleri ve felsefelerini yansıtan bu motifler, günümüzde de birçok seramik sanatçısına ilham kaynağı olmaktadır.

Çalışmada seramik sanatında kullanılan hayvan motiflerinin, yüklendikleri anlamlar ve taşıdıkları semboller araştırılarak, Özbek Türkleri özelinde Türk topluluklarında dekoratif amaçlı uygulamalarda kullanılmasına yönelik farklı bir bakış açısı getirmesi amacı ile yorumlanması düşünülmüştür. Türklerin kültür tarihini yansıtmaları bakımından son derece önemli olan bu motiflerin tarihsel olarak hangi düşünce ile ortaya çıktıkları ve varlıklarını süsleme sanatı üzerinde sürdürerek günümüze kadar taşındığının bilinmesi hem Türk topluluklarındaki ortak kültürü yansıtmaları hem de yeni tasarımlara kaynaklık etmesi açısından önemlidir. Bu kapsamda, tarihsel süreç içerisinde inançlar, inanışlar, ritüeller, gelenek ve görenekler ile mitolojinin kaynaklık ettiği motiflere süsleme sanatında kullanılarak yüklenen anlamlar hayvanlar üzerinden verilmeye çalışılacaktır. Eski Türklerden beri kullanılan bu motiflerin, tarihi süreci ve kullanım amaçları ile ilgili bilgi ve sonuçlara varmanın somut olmayan kültürel mirasımız için de önemi büyüktür.

Özbek Seramiklerinde İşlenen Hayvan Motifleri

Yılan Motifi

Özbek seramiklerinde kullanılan hayvan motiflerinde karşımıza en sık çıkan yılan motifidir. Yılan, birçok toplumda olumlu veya olumsuz anlamlar yüklenmiş bir motiftir. Bazı kültürlerde yılan; yaşamı, sağlığı, bilgiyi, ölümü, karanlığı, sihri ve değişimi ifade etmektedir. “İnsanoğlunun korktuğu canlılardan olan yılan, bir yandan saadet, talih, sağlık ve bereket sembolü ve aracı olarak görülürken bir yandan da kötülük, ızdırap, hainlik ve hile temsilcisi olarak kabul edilmektedir” (Biray, 2013: 96). Buna rağmen yılan, birçok inanışta antik çağlardan beri bir sembol olarak kullanılmaya devam etmiştir. Eski Türklerin inançlarının bir parçası olan Şamanizme bakıldığında “yılan Türk Şamanizminde yeraltı ilahı Erlik’le ilgili bir simgedir” (Çoruhlu, 2000: 157). Çoruhlu’ya göre kara rengi yeri ve yeraltı Tanrısı Erlik’i temsil eder (2000: 158). Şamanın yılan biçimine girdiği ve ritüel esnasında yılanın hareketlerini taklit ettiği yönünde bir inanış vardır. Şaman elbiselerinde yılanı işaret eden nesnelere yer almasının nedeni bu olmalıdır. Yılan, Altay şamanlarının elbiselerinde de bolca kullanılan bir motiftir ve elbiselerin “üzerine, yılanları temsil eden birçok şerit ve mendil dikilmiştir” (Eliade, 1999: 183). Şaman elbiselerinin üzerine yılan vb. yabancı ve ürkütücü hayvanların işlenmesi ile o hayvanın gelmesinin engellenebileceği düşünülmüştür. “Bunun amacının resmedilen hayvanları uzaklaştırmak olduğu kabul edilir.” (Ersürel, 2009: 87). Ayrıca şamanizmde yılanı, Şamanın yardımcısı olarak da görürüz. Yılan, “şamana yardım eden koruyucu hayvan ruhlarından birisidir. Şamanın gökyüzüne ve yer altına olan seyahatlerinde ona yardımcı olur” (Yıldız, 2011: 201). Şaman adayları, şaman olma sürecinde birtakım semboller içeren düşler görürler. Bu düşlerde şaman adayına görünen ruhlardan bazıları yılan şeklindedir. Çünkü Eliade, inanışa göre samimi ve yardımcı ruhların bazı hayvanlar şeklinde görüldüğünden bahseder (1999: 116). Eliade, Evren Ağacı’nın alt bölgesinde, “başka resimlerle birlikte, Yeraltı tanrıları, ölümlerin yanında şamanlar, yılanlar ve kuşlar bulunur” demektedir (1999: 207). “Çoğu kültürde genellikle yeryüzünü ve yeraltını simgeleyen yılan, toprak altında yaşadığı için ilk çağlarda ölü atalar ile ilişkilendirilmiştir. Bu sebeple onun ataların ruhunu yeryüzüne ulaştırdığına inanılırdı” (Arslanbaş, 2020: 106). Bazı toplumlarda “ejderhaya yakın sayılan ve bunların kralı olan yılan, Bulgarlar tarafından öldürülmüyordu ve Başkurtlar da kuşkusuz on iki ata aşireti anlamına, bunu kendi oniki tanrıları arasında sayıyorlardı” (Roux, 2002: 156). Ayrıca On İki Hayvanlı Türk takviminde bir yılı sembolize eden yılan; “Türk kozmolojisi, yaratılış ve kıyamet mitlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan Volga Türkleri onu uğurlu, Kalmuklar göksel, Başkurtlar da ataları kabul eder. Uygur mitolojisinde de kutsal kabul edilip “Altın Başlı Yılan” olarak algılanan bu hayvan, töz kabul edilmektedir” (Arslanbaş, 2020: 106).

Yılan, Seyidoğlu'na göre “lmszlğ, kötülüğü, Őekil deđiŐtirmeyi, tekrar tekrar yaŐamayı sembolize eder” (1998: 86). İslam Ansiklopedisinde¹¹ ise “Yılan; yıllarca yaŐayabilen, genellikle normal yolla lmeyen, deri deđiŐtirebilen ve kopan uzuvlarını yenileyebilen mitolojik kökenli bir hayvandır” (Arslanbaş, 2020: 106). Onun bu özelliği ona ölümsüzlük atfedilmesine neden olmuştur. “Yılan çeşitli sanat eserlerinde kuvveti, ölümsüzlüğü ve dünyanın yaradılıŐını sembolize eden önemli bir motif olarak görülür.” (Yıldız, 2011: 201). “Arkaik kültürlerde yılan ölümsüzdür, bereket ve bilgi dağıtır; tüm gücünü ise aydan alır” (Abiha, 2012: 6). Yılanı atfedilen bir diğer motif ise onun hastalıkların tedavisinde panzehir olarak kullanılmasıyla alakalıdır. “Bunun bir rneği Kur'n-ı Kerm'deki Lokmn suresinde yer alan ve zamanla halk arasında deđiŐikliklere uğrayan Lokmn Hekim hikyesidir. Lokmn Hekim'in Şahmaran'ın organlarından yaptığı iksir ile Bey'i hastalığından kurtardığı anlatılır” (Arslanbaş, 2020: 107). “Farklı hayat üreme unsurlarıyla birlikte ele alınan yılan ayrıca toprak ile kendi arasında bağ kurmaktadır. Yılan da hem toprak üzerinde hem de toprak altında yaŐamasıyla bu doğurgan toprağı dölleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır” (Sivri ve Akbaba: 2018: 55). Yılan motifinin bu kadar farklı yönlerinin olması, kendini daima yenilemesi bakımından ölümsüz olduğuna inanılması genel bir fikirdir. Birçok mitolojide yılan kendini yenileyen bir hayvan olmasından kaynaklı olarak onun doğurgan, ilim, bilgi ve ölümsüzlüğü simgeleyen bir motif olduğu sonucuna ulaŐılmaktadır. “Mircea Eliade'nin de belirttiği gibi yılan, kültürlerin çoğunda yenilenme özelliği bulunan, dönüŐen bir hayvandır; bilgeliğin kaynağıdır ve geleceği görür.” (Abiha, 2012: 6).

Roux, yılanın doğudaki bozkır bölgelerinde biraz daha üstün bir konumda olduğu görüŐündedir (2011: 139). oruhlu, Türklerde “yılanın aynı zamanda kuzey yönünü temsil ettiğinden de bahseder” (Yıldız, 2011: 202). Onun kuzey yönü temsil etmesi, Erlik ile özdeŐleŐen yanı yanı kara rengi olmasındır. “Orta Asya Türkleri arasında da birbirine sarılmıŐ iki yılan saadet sembolü olarak kabul edilmektedir. Bu sembol, hükümdar armalarında, mabetler ve sağlık kuruluŐlarında da karşımıza çıkmaktadır” (Biray, 2013: 96). Türk topluluklarının bazılarında ise yılan, evin koruyucusu olarak görülmekte ve ev iyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. “Bu sebeple yılan olan evde bereket olacağına inanılır ve bu yılan öldürülmez. Yine bazı halk efsanelerinde tılsımlı yılanlardan söz edilir; yılan eti yiyen

---

¹¹ **Bknz.** S. L. Gürkan, “Yılan” maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2013. S. 527-529.

insanların sihir gücüne kavuştuğu ve doğanın dilini anlamaya başladığı anlatılır. Bilgi kudretinin yılanların padişahı Şahmaran tarafından verildiğine inanılırdı” (Abiha, 2012: 3).

Yılan, soğuk ve ürkütücü bir hayvan olmasından kaynaklı bazen kötülüğü ve karanlığı simgelerken bazen de yol gösterici olması, kendini yenilemesi, koruyucu ruhlardan biri olması, şifa verme özelliğinin olması ve yaşamı, bilgiyi, sihri, doğurganlığı, evlerde bereketi sembolize etmesi bakımından kutsal atfedilmektedir.

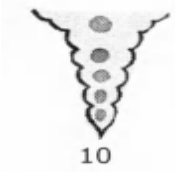

(Rakhimov, 2006: 114)

Chashmi mor¹²: Yilangözü. Bu desen, renkli seramiklerde işlenen kompozisyonların içinde yer alan bir motiftir (Rakhimov, 2006: 201).

(Rakhimov, 2006: 125).

(Rakhimov, 2006: 147).

(Rakhimov, 2006: 104-105).

Du ilonizi/ Kush ilon iz: Çift yılan izi. Bu motif Özbek seramiklerinde kullanılan en basit süslerden biridir (Rakhimov, 2006: 207)

Du sari morgula: İki başlı yılan kıvrımı. Bu motif kapların merkezinde yer almaktadır (Rakhimov, 2006: 208).

Ilon boshi: Yılanbaşı. Bu motif kompozisyonlarda genellikle bir bileşen olarak kullanılır (Rakhimov, 2006: 216). Kap kacakların diplerini süslemek için kullanılır (Rakhimov, 2006: 217).

¹² Motiflere ait terim adları Özbek Türkçesindeki imlalarıyla alınmış olup Türkçedeki karşılıkları verilirken ise Türk Dil Kurumu'ndaki yazımları dikkate alınmıştır.

(Rakhimov, 2006: 104-105).

İlon izi: Yılanizi. Bu motif, farklı versiyonları olan bir kenar süsüdür. (Rakhimov, 2006: 216).

(Rakhimov, 2006: 146).

İlon taroq/ ilon taroqgul: Yılan ve tarak
(Rakhimov, 2006: 217).

(Rakhimov, 2006: 148).

İslimi mora: Küçük yılanlı islim. Bu motif seramiklerde işlenen kompozisyonların birçoğunda kullanılır (Rakhimov, 2006: 218).

(Rakhimov, 2006: 134)

Mehrobi morak: Nişlerde yılan izleri. Bu motif nişlerde kullanılan bir kenar süsüdür (Rakhimov, 2006: 228).

(Rakhimov, 2006: 125).

Moragi: Yılan yolu (Rakhimov, 2006: 229)

(Rakhimov, 2006: 119)

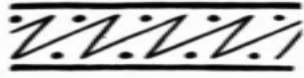

Moragi duqator: İki sıra halinde yılan yolu. Bu motif seramiklerde kullanılan bir kenar süsüdür (Rakhimov, 2006: 229).

(Rakhimov, 2006: 117)

(Rakhimov, 2006: 123)

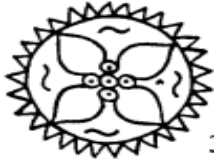
(Rakhimov, 2006: 117)

(Rakhimov, 2006: 119)

(Rakhimov, 2006: 126).

(Rakhimov, 2006: 120)

(Rakhimov, 2006: 126)

Moragi mehrob: *Küçük yılanlı niş.* Seramiklerde kullanılan kompozisyonların bir unsuru olan bu motif, kapların diplerinde kullanılmaktadır (Rakhimov, 2006: 229).

Moragi nakh'od: *Nohutlu yılan yolu.* Seramiklerde kullanılan bir kenar süsüdür (Rakhimov, 2006: 229).

Moragi g'ozanak: *Yılan yolu.* Zikzak bir şekilde olan bu motif seramiklerde kullanılan bir kenar süsüdür (Rakhimov, 2006: 229).

Morak: *Küçük yılan.* Bu motif, kapların diplerini süslemek için kullanılır (Rakhimov, 2006: 230).

Morsang: *Yılan taşı, tılsım.* Seramik kapların dekorasyonunda dip kısımları süslemek için kullanılır (Rakhimov, 2006: 230).

Mor ut: *Yilandışı.* Seramik kapların dekorasyonunda dip kısımları süslemek için kullanılır. (Rakhimov, 2006: 230).

(Rakhimov, 2006: 104-105)

Pilong (or ilon izi): Yılanizi. Kapların kenarlarını ve boyun kısımlarını süslemek için kullanılır (Rakhimov, 2006: 238).

(Rakhimov, 2006: 104-105)

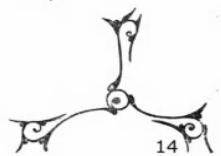
(Rakhimov, 2006: 125).

(Rakhimov, 2006: 126)

(Rakhimov, 2006: 104-105)

(Rakhimov, 2006: 125)

Qo'sh ilon izi: Çift yılanizi. Bu motif bir kenar süsüdür (Rakhimov, 2006: 244).

Qo'sh morak: Bir çift yılan. Bu motif, kenar süsü olarak kullanılmaktadır (Rakhimov, 2006: 245).

Sari mor: Yılan kafaları. Bu motif kapların diplerini renklendirmek için kullanılır. (Rakhimov, 2006: 246)

Se ilon izi: Üç yılanizi. (Rakhimov, 2006: 247).

Semorgula: Üç yılanbaşı. Bu motif kapların diplerini renklendirmek için kullanılır (Rakhimov, 2006: 247).

Kuş Motifi

Türk süsleme sanatlarında görülen kuş motifleri, hemen hemen her dönemde görülmektedir ve bu motif Özbek seramiklerinde sıkça geçen bir diğer motiftir. Kuşlar kadim zamanlarda inancın bir parçası olan atalar kültüründe yer alan hayvan-ata veya hayvan-ana kültürlerinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoruhlu, Oğuz boylarını simgeleyen kuşların her birinin hayvan-ata ya da hayvan-anayı temsil eden birer töz olduklarından

bahsetmektedir (2000: 57). Kuşlar Türklerde koruyucu ruh ya da töz olarak görülmektedir. “Kuşun ruhun simgesi olduğu, Orhun yazıtlarındaki ölümle ilgili ifadelerden anlaşılmaktadır. Türkçede ‘uçmak’ sözcüğü ölümü ima ediyordu. Aynı zamanda cennetin ifadesi olan kuşların, şamanlar tarafından suretine bürünülen ve yardım alınan ya da koruyucu ruh olarak edinilen hayvanlardan sayıldığı anlaşılmaktadır” (Çoruhlu, 2000: 151). Öney’e göre “Kuşlar ağaca bekçi olan veya ruhu, şamanı sembolize eden figürlerdir (Erdem, 2011: 47-48). Altay Türklerine göre de birçok hayvan ve kuş türü kutsal kabul edilmektedir. “Bu yüzden onların adı doğrudan söylenmez” (Dilek, 2013: 15)

Efsanelerde ise dua ya da beddua sonucunda insanların kuşa dönüşmeleri sıkça geçen bir motiftir. “Kuşa dönüşüm, genel olarak kötü durumdan kurtulma, utanma ve cezalandırılma sonucunda meydana gelir” (Yıldız, 2011: 159). Eliade’ye göre efsanelerde rastladığımız kuşa dönüşme motifi Şamanizmle ilgili olmalıdır çünkü şamanların yardımcı ruhlara dönüştükleri ve bu yardımcı ruhun hayvanlar olduğu yönünde bir inanış vardır (Eliade 1999: 116-126). Roux’a göre gezgin tin Orta Asya’da belli bir görünüme sahip olmadığından sıkça bir kuş olarak tasvir edilmektedir (2000: 37).

Kuşlar mitolojik bir motif olarak sanat eserlerinde en sık yer alan sembollerdendir. Barış, güç, bilgelik sembolü olmasının yanı sıra kuşlar koruyucu yardımcı ruhu temsil etmeleri bakımından da önemlidirler.

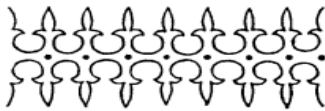
(Rakhimov, 2006: 150)

Qanoti murg: Kuşkanadı. Birçok farklı versiyonu olan modern bir motiftir (Rakhimov, 2006: 240)

(Rakhimov, 2006: 151)

Qushkuz: Kuşgözü. Birçok farklı versiyonu olan modern bir motiftir (Rakhimov: 2006: 151).

(Rakhimov, 2006: 151)

Qush shohlik zanjira: Büyük kuşzinciri. Seramik eşyaların dekorasyonunda kullanılan yeni unsurlardan olan bu motif modern bir motiftir (Rakhimov: 2006: 151)

(Rakhimov, 2006: 152)

Qush garimdori: Kuşotu (Rakhimov: 2006: 152)

(Rakhimov, 2006: 152)

Qushbarg: Kuşkanadı (Rakhimov: 2006: 152).

(Rakhimov, 2006: 114)

Dumi murg: Kuşkuyruğu (Rakhimov, 2006: 207).

(Rakhimov, 2006: 125)

Mehrobi qushqanot: Kuşkanatlı nişler. Nişlerde kullanılan bir kenar süsüdür (Rakhimov, 2006: 229).

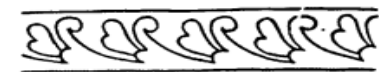
(Rakhimov, 2006: 125)

Murgî safid: Beyaz kuş. Kapların dip kısımlarını süslemek için kullanılır (Rakhimov, 2006: 230).

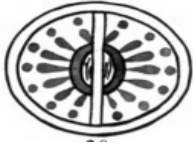
(Rakhimov, 2006: 106)

Qanotimurg': Kuş (tavuk) kanatları. Birçok farklı versiyonu olan bir motiftir (Rakhimov, 2006: 240).

Qanotimurg': Kuşkanatları. Birçok farklı versiyonu olan bir motiftir (Rakhimov, 2006: 240)

(Rakhimov, 2006: 150)

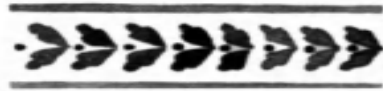
(Rakhimov, 2006: 115)

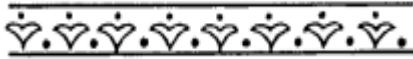
(Rakhimov, 2006: 109).

(Rakhimov, 2006: 125).

(Rakhimov, 2006: 119).

(Rakhimov, 2006: 131).

Qanoti qushi movi: Mavi kuşkanadı.
Tabakların dip kısımlarını boyamak ve süslemek için kullanılan bir motiftir (Rakhimov, 2006: 240).

Qushqanot: Kuşkanadı. (Rakhimov, 2006: 243).

Qushtirnoq: Kuştirnağı (Rakhimov, 2006: 125).

Qush bargi nahot: Benekli kuşkanadı
(Rakhimov, 2006: 119).

Chumchuq qanot: Serçekanadı (Rakhimov, 2006: 131).

Altın Kartal Motifi

Kartal motifi Göktanı'nın sembollerinden sayılmakta, dini ritüelleri gerçekleştiren şamanlar tarafından da kullanıldıkları görülmektedir. Kartal "Türk mitolojisinde türeyişle ilgili önemli simgesel hayvanlardır. Bunlar kendilerinden türenildiğine inanılan bir hayvan-ata ya da hayvan-anadır. Bu nedenle bu avcı kuşlar aynı zamanda birer tözdür" (Çoruhlu, 2000: 111). Kartal motifi Türk kültüründe "totem olup, güneşin sembolü olarak kabul edilir" (Dilek, 2021: 191). "Göktürk ve Uygur devirlerinde kartal ve diğer yırtıcı kuşlar hükümdar ya da beylerin timsali, koruyucu ruhun ve adaletin simgesiydi. Güneşi ve aynı zamanda güç ve kudreti ifade ediyordu." (Çoruhlu, 2000: 134). Dilek'e göre kartalın Türk topluluklarının hemen hepsinde

kötü ruhları kovduğuna, hastalıklara ve nazara karşı insanları koruduğuna inanılmıştır. Kartal aynı zamanda çocuksuz kadınların çocuk sahibi olmalarına yardım eden koruyucu bir ruhtur. Bu nedenle kartal kutsal kabul edilen bir hayvandır (2021: 192-193). İnan'a göre kartal kuş görünümünde olan ruhlardanlardır. “İlkbahar ve güz mevsimleri kartalın temsil ettiği ruhun iradesine bağlıdır. Kartal bir defa kanatlarını sallarsa buzlar erimeye başlar, ikinci defa sallarsa ilkbahar gelir. Kartal kültürüyle ilgili geleneklerden anlaşıldığına göre eski zamanlarda bu kuş güneş ve Göktaarı'nın sembolü sayılmıştır” (İnan, 1986: 46). “Orta Asya inançlarında totem olarak kullanılan kartal, kuşların da hakani olarak kabul edilmekte, şans ve bilgelik simgesi olarak görülmektedir” (Erdem, 2011: 35).

“Kartal; eski Türk kurganlarından başlayarak Hun, Göktürk, Uygur, Avar, Erken İslam, Abbasi, Gazne, Fatimi, Eyyübi ve Büyük Selçuklu sanatında nazarlık, tılsım, kudret ve kuvvet sembolü, arma, totem, mezar, hayat ağacı sembolü, aydınlık güneş ve talih, bilginlik, gökyüzünü temsil eden ve gelecekte haber veren kuş olarak, sembolik bir şekilde kullanılmıştır” (İnal Sert, 2021: 59). Eski Türklerde dini ritüelleri gerçekleştiren ve şifa dağıttığına inanılan şamanlar ile tanrısal bir varlık olarak görülen kartallar arasında bir bağ kurulmuştur. Benzer bir şekilde “Yakut Türklerinin inanışlarına göre şamanlar, yeryüzüne bir kartal tarafından getirilirlerdi. Onlara göre, şaman olacak bir çocuğun ruhu, çocuk daha doğmadan bir kartal tarafından yenirdi.”¹³ (Ögel, 2010: 595). Yine Yakutların inançlarına göre “göğün en üst katında ve göğün yere açılan kapısında, yeri göğü bağlayan Dünya Ağacı'nın tepesinde, çift başlı bir kartal otururdu. Göklerin korunması bu kartalın vazifesi idi. Bu, orijinal bir Türk düşüncesi idi” (Ögel, 2014: 377). Çift başlı kartal motifi göklerin egemen gücünü, asaleti, koruyucu ruhu, tılsımı ve nazarlık simgesi olarak Türklerde yaygın olarak kullanılmıştır.

Dumi burgut: Altın kartalkuyruğu. Kaplarda işlenen kompozisyonlarda kapların alt kısımlarını süslemek için kullanılan dekoratif bir unsurdur (Rakhimov, 2006: 207).

(Rakhimov, 2006: 114).

(Rakhimov, 2006: 124).

¹³ V. L. Seroşevskiy'in *Yakutlar* adlı kitabında bu efsane çok daha geniş olarak anlatılmaktadır.

ç. Kuzgun Motifi

Kuzgun Altay Türklerinde kutsal kabul edilen kuşlardandır. “Bu yüzden onların adı doğrudan söylenmez” (Dilek, 2013: 15)

(Rakhimov, 2006: 119)

Chashmi zog: Kuzgungözü. Bu motif Özbek seramiklerinde ürünlerin kenarlarını süslemek için kullanılmaktadır (Rakhimov, 2006: 201).

Karga Motifi

“Kargaya dair bilinen ilk anlatı olan ve onun kurtla birlikte geçtiği Usun¹⁴ anlatılarından, günümüzde karganın geçtiği halk edebiyatı ürünlerine kadar, toplumun geçirdiği dönüşümlere ve girdiği kültür dairelerine bağlı olarak karga farklı anlamların taşıyıcısı olagelmıştır” (Özbaş, 2010: 65). Orta Asya’da yaşayan Türk topluluklarında bazı kuşlar çok eski çağlardan beri kutsal sayılmaktaydı. Türk topluluklarında karga rengine göre de anlamlandırılmıştır. Bu bakımdan bazen olumlu bir anlam taşırken bazen de olumsuz anlamlar yüklenmiştir. İnanişâ göre “altın ya da kırmızı karga güneşin; kara karga şeytanın ve kötülüğün” simgesi idi (Çoruhlu, 2000: 153). Altayların Yaratılış Destanının bir varyantına göre “Üç-Kurbustan insana uzun ömür vermek için kutsal suyu getirmekle kargayı görevlendirmiştir.” (Dilek, 2013: 96). Destanın bu varyantına göre “karga, gagasında suyla dönerken, Erlik bir leş kılığında onun önüne çıkmıştır. Karga aç gözlülüğünden leşi yemek istemiş ve ağzındaki suyu dökmüştür. Karganın döktüğü sular ardıç ve çam ağaçlarının üzerine düşmüştür. Bu yüzden bu ağaçlar her zaman yeşildir.” (Dilek, 2013: 96).

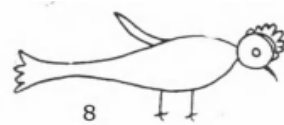
Ögel ise, Terene boyundan derlenen bir destanda karganın hain olduğundan bahseder (Ögel, 2014: 697). “Bu tarihsel ve kültürel süreç içerisinde karga, kurtarıcılık ve besleyicilik vasıflarından tamamen arınarak sembolik olarak taşıdığı olumlu anlamları kaybetmiş ve eskiden taşıdığı olumsuz anlamlara yeni yaşam koşullarına uygun farklı anlamlar katmıştır” (Özbaş, 2010: 65). Karga; Dîvân-ı Lugaâti’t- Türk’te ve Dede Korkut’ta geçen Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde olumlu ve olumsuz olarak her iki anlamda da kullanılmıştır.

¹⁴ **Usun** ya da **Wusun** ya da **Vusun**, Han Hanedanı döneminde (MÖ 206 - MS 220) yaşamış göçebe-yarı göçebe Türk veya Hint-Avrupa (Hint-Aryan) kökenli bir halktır. Çin kaynaklarının aktardığına göre Çin’in kuzeybatısında (Batı Gansu bölgesinde) Yüceiler’e yakın bir bölgede yaşamış, Yüceiler tarafından yenilgiye uğratılınca MÖ 176 yıllarında Hiung-nuların egemenliğine girmiş, daha sonra İli Nehri ve Issık Göl bölgesine yerleşmiş ve en azından beş yüzyıl boyunca bölgedeki gücünü korumuş bir halktır.

Hikâyede Boğaç Han'ın yerini bulmaya yardımcı olması ve onu kurtarması kargaya kurtarıcı rolü yüklemiştir. Ancak aynı zamanda kargalar Boğaç Han'ın üzerine konmaya çalışmışlardır.

Başkurlarda karga, totem kabul edilen hayvanlardandır. Karga yardımseverdir, yol gösterir ve onun bereket getireceğine inanılır. Yağmur yağması ve bol ürün alabilmek için karga kurban edilmektedir (Dilek, 2021: 463,464). Anadolu'da ise karga ölümün habercisidir. Aynı zamanda halk meteorolojisine yönelik inanışlarda da karga motifi vardır. Örneğin; karga alçaktan uçarsa havanın sıcak olacağına, toplu olarak uçarlarsa havanın bozacağına inanılır. Kazak kültüründe de karganın hava durumunu tahmin etmede kullanılan bir motif özelliği görülmektedir (Dilek, 2021: 464,465).

Özbek seramiklerinde dekoratif amaçlı kullanılan karga motifi daha çok modern seramik süslemelerinde karşımıza çıkmaktadır.

Popishak (Shakhrisabz): Karga (Rakhimov, 2006: 149)

Zogcha (Shakhrisabz): Küçük karga (Rakhimov, 2006: 149).

(Rakhimov, 2006: 105)

Qarg'atirnoq¹⁵: Karga pençesi. Bu motif Özbek seramiklerinde kenarları süslemek için kullanılmaktadır (Rakhimov, 2006: 240)

(Rakhimov, 2006. 147).

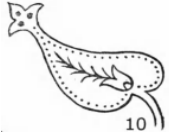
Qarg'atish¹⁶: Kargadişi. Harezm'de seramik dekarosyonunda kapların dip kısımlarını süslemek için kullanılır (Rakhimov, 2006. 242).

a. Baykuş Motifi

¹⁵ Rakhimov'un eserinde bu motifin İngilizce karşılığı "raven/kuzgun" olarak verilmiştir. Biz bu terimi "karga" başlığı altında vermeyi uygun gördük.

¹⁶ Rakhimov'un eserinde bu motifin İngilizce karşılığı "raven/kuzgun" olarak verilmiştir. Biz bu terimi "karga" başlığı altında vermeyi uygun gördük.

Dilek'e göre, baykuş motifi; Azerbaycan, Türkmen, Kumuk, Özbek ve Anadolu efsanelerinde olumsuz özellikler taşımaktadır. Baykuş ötmesinin uğursuzluk getireceğine ve kötülüklerin habercisi olduğuna inanılmıştır. İnanişaya göre baykuş, ölümün habercisidir. Buna rağmen Anadolu'nun Aydın yöresinde baykuşun devlet kuşu olduğuna dair de bir inanç yer almaktadır. Baykuş, Başkurt masallarında ise olumlu özellikler taşıyan bir kuş olarak karşımıza çıkar. Bu masallarda şifa veren, akıl veren ve yol gösteren bilge bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır (2021: 162-164).

(Rakhimov, 2006: 124).

Boykush: Baykuş (Rakhimov, 2006: 199).

(Rakhimov, 2006: 114).

Qanotiboyqush: Baykuş kanatları. Bu motif seramiklerin kenarlarında dekarosyon amaçlı kullanılmıştır (Rakhimov, 2006: 240).

b. Turna Motifi

Çoruhlu'ya göre turna, Orta Asya'da ve Çin'de çok eski çağlardan beri kutsal sayılıyordu; turna ölümsüzlüğün ve uzun hayatın timsali olmuştur (2000: 152-153). Hakasların inanç ve mitolojilerinde kutsal sayılan hayvanların başında turna da gelmektedir. “Hakas inançlarına göre ölen kişinin ruhu bedenden ayrıldığı zaman ölümler âlemine bir turna şeklinde gitmektedir. Ayrıca Hakaslar; turnaların üreme dönemlerinde, bir yıl içinde ölen insan sayısınca yumurta bırakarak yavrulayacağına inanmışlardır” (Dilek, 2021: 825). Dilek'e göre turnalar güneş yönünde ters uçarlarsa bu kötülüğün habercisidir. Böyle bir durumda o yılın zorlu geçeceğine ve ölümlerin çok olacağına inanılmıştır. Ayrıca turnaların eşine veya yumurtasına dokunan insanları lanetlediğine inanılmıştır ve bu yüzden bu hayvana zarar verilmekten kaçınılmaktadır (2021: 825). Şor mitolojisinde ise “turna, insanlar için ateşi Tanrı Ülgen'in yurdundan çalıp yeryüzüne indirmiştir” (Dilek, 2021: 826).

Harroj guli turna: Turna (Rakhimov, 2006: 131).

(Rakhimov, 2006: 131).

c. Güvercin Motifi

Güvercin uzun hayatı temsil etmektedir (Çoruhlu, 2000: 152-153). Kumuk Türkleri güvercini “kutsal kuşlardan sayarlar” (Dilek, 2021: 328). “İslam inancına göre güvercin, günahsız bir varlıktır. Barış ve sevgi sembolü sayılır.” (Yıldız, 2011: 164) “Hz. Muhammed mağarada saklanırken güvercinlerin ona su getirip kanatlarıyla da gölgelik yaptığı anlatılır. Şii inançlarında ise güvercin Hz. Hüseyin’in cesedini böceklerden korumuştur.” (Dilek, 2021: 328). Dini anlatılarda koruyucu ve yardımcı özelliği olan hayvanlardan olan “o, kötü ruh ve şeytanların kendisine ulaşamayacağı bir kuş olarak kabul edilir.” (Dilek, 2021: 328). “Ayrıca bu kuş, hicret hadisesinin önemli bir sembolüdür. Resûl-ı Ekrem ile onun sadık dostu olan Hz. Ebubekir’in hicret yolculuğu esnasında sığındıkları Sevr mağarasının kapısında biten bir ağaca iki nöbetçi misali bir çift güvercinin yuva yapması, müşriklerin mağaraya girip oraya bakmalarını engellemiştir” (Aslanoğlu, 2018: 396). “Sevr mağarasının önüne yuva kurduğu için manen makbul bir kuş kabul edilen güvercinlerin Hz. Muhammed’e hürmeti ve sevgisi sebebiyle, Kâbe gibi kutsal mekânların üzerine konmadığına dair bir inanç bulunmaktadır” (Avlan, 2016). Ayrıca Dede Korkut’ta geçen ölüm meleği Azrail’in bir güvercine dönüşerek açık pencereden çıkıp gitmesi Roux tarafından Şamanizmle de ilişkilendirilen bir durumdur. (Roux, 2000: 37).

Dumi kabutar: Güvercin kuyruğu (Rakhimov, 2006: 207).

(Rakhimov, 2006: 114)

ğ. Bülbül Motifi

Efsanelerde sevdiğine kavuşamayan delikanlıların bülbüle dönüştükleri görülmektedir. Divan edebiyatında gül ile bülbül mazmunu sık kullanılmaktadır. “Bülbül âşık, kırmızı gül ise kendisine âşık olunandır. Bülbül, aşığına kavuşamayan ve bunun için acı çeken

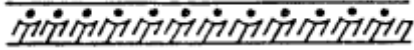

sevgilidir. Bülbul kuşların en güzel ötenlerinden biridir” (Yıldız, 2011: 161). Bu özelliği ile bülbul feryat eden sevgiliyi sembolize etmektedir.

(Rakhimov, 2006: 117)

Chashmi bulbul: Bülbülgözü. Birçok versiyonu olan bir kenar süsüdür ve Özbek seramiklerinde oldukça popüler bir desendir (Rakhimov, 2006: 201).

(Rakhimov, 2006: 131)

Shona chashmi bulbul: Bülbülgözü ve ibiği. Seramiklerin kenarında kullanılan bir motiftir (Rakhimov, 2006: 248).

h. Tavus Kuşu Motifi

Orta Asya ve Çin kültüründe tavus kuşu “güzellik, itibar ve şerefın” temsilcisidir (Çoruhlu, 2000: 152-153). “Sonsuz hayatın, güzelliğin ve cennetin sembolü olan bu kuşun, uğurlu bir kuş olarak ifade edilmesinin yanı sıra onun devlet güçlerini, ölümsüzlüğü ve cenneti sembolize ettiği de düşünülmektedir” (Erdem, 2011: 52). Dini bir motif olarak ise tavus kuşu cennette bir kuş iken şeytanın cennete girmesine yardım etmiş ve Âdem ile Havvâ'nın yasak meyveyi yemelerinde yılanı yardım ettiği için cennetten çıkarılmıştır. “Cennette ayakları da güzelken Allâh ona ‘Her yanın süslü olsun, ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarını görünce cenneti ve eski hâlini hatırlayıp âh et!’ buyurmuş ve onu Bâbil’e indirip ayaklarını çıplak eylemiştir. Şimdi Tâvûs her âh edişte cenneti hatırlarmış” (Pala, 2002: 456).

(Rakhimov, 2006: 124).

Guli tovus: Tavus kuşu deseni. Birçok seramik kompozisyonunda kullanılır. Bu desen genellikle kahverengi zemin üzerine beyaz, yeşil ve lacivert ile renklendirilmektedir (Rakhimov, 2006: 213).

10

13

(Rakhimov, 2006: 114)

Qanotitovus: Tavus kuşu kanatları. Bu motif, seramiklerin alt kısımları ve ana gövdesini süslemek için kullanılır. Farklı versiyonları mevcuttur. (Rakhimov, 2006: 240)

1. Kaz Motifi

“Orta Asya’da “kaz erkekliğin, evliliğin ve başarının simgesi olmuştur. Kaz ve kuğu gibi kuşlar Türklerde ayrıca kut ve beylik timsali olmuştur” (Çoruhlu, 2000: 152-153) Kaz, Türk topluluklarının çoğunda kutsal kabul edilen totem hayvanlardan biridir. “Tüyü ve kuyruğu birçok törende kullanılır. Yumurtası bereket ve doğurganlık sembolü olarak kabul edilir. Çocukların hastalanmaması için elbiselerine kaz kuyruğu dikilir” (Dilek, 2021: 478). “Kaz, Anadolu’da Ege bölgesi Alevilerinde ve ayrıca Kızılbaş Türkmenlerde kutsal sayılan bir hayvandır. Aleviler elbiselerinin yakasına kazayağı işlerken Türkmenler de mezar taşlarına kazayağı çizerler” (Dilek, 2021: 478). “Türklerin Alp Er Tonga olarak tanıdıkları, Afrasiyab adlı kahramanın kızının adının Kaz olduğu söylenir” (Roux, 2011: 84) “Eski ya da çağdaş Türk öykülerinde, kadınlar sık sık kuğu veya kaza benzetilmektedir “ (Roux, 2011: 85).

(Rakhimov, 2006: 122).

Dumi goz: Kaz kuyruğu. (Rakhimov, 2006: 208).

i. Ördek Motifi

Orta Asya Türklerinde “ördek, mutluluk ve refahın timsali olmuştur” (Çoruhlu, 2000: 152-153). Ördek, “Hakas mitolojisi ve inançlarında kutsal kabul edilen tanrıkuşlardandır. Hakas yaratılış miti iki ördek üzerine kuruludur.” (Dilek, 2021: 663). Bu mite göre birinci ördek Tanrı Bay Ülgen’i, ikinci ördek ise Erlik’i temsil etmektedir. Bu mitlere bakıldığında ördek de diğer pek çok motif gibi koruyucu ruhlardandır. “Tretyakof’un derlediği bir Yakut yaratılış efsanesinde, suyun altından toprağı çıkarmak üzere bir yaban ördeği görevlendirilir.” (Çoruhlu, 2000: 152). Eski Türk şiirlerine bakıldığında göl ile ilgili bir konu varsa orada mutlaka ördek adı geçerdi. Ancak Eski Türkler birer avcı idiler ve dolayısı ile ördeğe yüklenen anlam ise bir av hayvanı olması idi. Kutadgu Bilig’te av hayvanı olarak geçen “ördek, Dede Kokut Kitabında, yine göller ve av ile ilgili olarak anılır.” (Ögel, 2014: 530). Ördekler, “göllerin süsü ve sembolü idiler” (Ögel, 2014: 531).

Obdasta urdak: Ördek şeklinde bir sürahi
(Rakhimov, 2006: 233)

Ördek şeklinde bir su sürahis (Rakhimov, 2006: 185).

Qanotio'rdak: Ördek kanatları. Özbeklerin birçok seramik ürününde kapların dip kısımlarını süslemek için kullanılmıştır (Rakhimov, 2006: 240).

(Rakhimov, 2006: 114)

j. Horoz Motifi

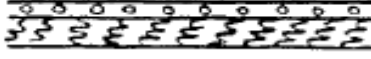
Horoz “kutsal kabul edilen hayvanlardandır.” (Dilek, 2021: 377). Anadolu’da “horozun cesaret, savaşçılık, dürüstlük, nezaket, şeytanı def etme gibi vasıfları, onun bu kavramın simgesi gibi anılmasına yol açmıştır” (Dilek, 2021: 378). İnanışa göre Allah, arşın altına kanatları zümrüt ve incilerle kaplı horoz biçiminde bir melek koymuştur. Bu melek, diğer horozlara sabahın olduğunu haber vermekle görevlendirilmiştir. Bu motiflere göre horoz, bir melektir ve sabahın geldiğini bildiren ötüşü ile yeryüzünün mührünü kaldırarak cinlerin kötü eylemlerine son vermektedir (Dilek, 2021: 378). “Sabahleyin daha güneşin ilk ışıklarıyla birlikte horoz insanları uyandırmak için öterek kalkıp ibadet etmelerini, erkenden işlerine başlamalarını sağlar. Bu nedenle Tanrı'nın ulağı olarak da nitelendirilir. Horozun bulunduğu eve şeytanın giremeyeceğine inanılır” (Roux, 2002: 197).Çoruhlu Türklerde özellikle beyaz horozun önemli olduğunu belirtmektedir. (Çoruhlu 2002: 149).

Dumi kh'oroz: Horoz kuyruğu (Rakhimov, 2006: 207).

(Rakhimov, 2006: 114)

k. İbibik Kuşu Motifi

(Rakhimov, 2006: 130)

Chashmi taroq: Küçük göz ve ibik. Sırlı ve sırsız çanak çömleklerin kenarlarını ve gövdelerini süslemek için kullanılır (Rakhimov, 2006: 201).

(Rakhimov, 2006: 149)

Popishak: İbibik kuşu. Kapların dip kısımlarını renklendirmek amacıyla kullanılan bir motiftir (Rakhimov, 2006: 239).

l. Bildircin Motifi

Çoruhlu'ya göre Türklerde “bildircin yiğitliğin” sembolü olmuştur (Çoruhlu, 2000: 152-153).

(Rakhimov, 2006: 111)

Qafasi bedana: Bildircin kafesi. Kapların diplerini boyamak için kullanılır (Rakhimov, 2006: 240)

m. Boğa Motifi

Boğa, “erken devir Türklerinde savaş ilahı sayılmıştır.” (Çoruhlu, 2000: 145). Öküz boynuzu, dayanıklılığın ve gücün simgesi kabul edilmektedir. Boğa, “kuvvet ve kudret timsali olduğundan aynı zamanda hükümdar ya da hükümdarlık simgesi ya da ongunu sayılmıştır” (Çoruhlu, 2000: 145). Boğa Uygurlarda “koruyucu hayvanlardan kabul” edilmiştir. “Dolan Uygurları kötülüklerden ve kötü büyüden korunmak için boğa” derisinden bir muska taşırlar (Dilek, 2021: 183).

“Başkurt mitolojisinde dünyanın bir öküzün boynuzları üzerinde olduğunu anlatan mitler” vardır (Dilek, 2021: 185). İnanışa göre Tanrı yeryüzünü yaratır ve suyun üzerine balık, balığın üzerine üç öküz ve üç öküzün boynuzları üzerine ise yeryüzünü koyar. Altaylarda ise boğa, Erlik tarafından yaratılmıştır ve onun binitidir (Dilek, 2021: 185). Boğa mitolojik anlatılarda hem gök hem de yer unsurlarıyla birlikte geçen bir hayvandır. Boğanın yer unsuru olarak karşımıza çıkması ise onun yere kurban olarak sunulmasıyla alakalıdır.

Boğa, Eski Türklerde “alpliği, hükümdarlığı, kuvveti ve bereketi temsil etmektedir.” (Çoruhlu, 2002: 144). On İki Hayvanlı Türk takviminde bir yılı simgeleyen boğa, Dede Korkut hikâyelerinde “güç, kuvvet ve yigitlik simgesidir” (Çoruhlu, 2000: 146).

(Rakhimov, 2006: 115)

Chashmi gov: Boğagözü. Birçok versiyonu olan popüler bir desendir. (Rakhimov, 2006: 201)

(Rakhimov, 2006: 119)

Chashmi gov: Boğagözü. Birçok versiyonu olan popüler bir desendir. (Rakhimov, 2006: 201)

(Rakhimov, 2006: 115)

Shokhi gov: Boğaboynuzları. Kapların diplerinde kullanılan bir motiftir (Rakhimov, 2006: 249)

n. Deve Motifi

“Deve, Türk mitolojisinde alp simgesi ya da ongundur. Şamanist kültürde savaş ilahı olarak bilinen Kızagan Tengere, bir devenin sırtında tasvir edilir” (Özkartal, 2012). Deve, bazı anlatılarda “kızıl deve” veya “kırmızı deve” olarak geçmektedir. And’a göre mitolojide Mirrih veya Merih olarak bilinen gezegen olan Mars’ın rengi kırmızıdır. Kan kırmızı renginden dolayı bu gezegen savaş tanrısı olarak bilinen Behram’a da adını vermiştir (2008: 353). Deve için kırmızı ya da kızıl sıfatlarının kullanılması da bu mitoloji ile alakalı olmalıdır. Zerdüştlere kutsal kitabı olan Avesta’da geçen bir bölümde deve, zafer tanrısı olan Verethragna’nın bineği olarak geçmektedir. Bu sebeple Türk inancında deve, göğe ait kanatlı bir hayvan olarak tasavvur edilip tahti, tacı ve tanrının bineğini simgeleyerek kutsal bir hayvan kabul edilir. “Dede Korkut hikâyelerinde de görülen deve, kuvveti ve kudreti temsil etmektedir” (Kılıç, 2018; Özkartal, 2012). “Bazı kültürlerde ise deve hükümdarlık sembolüdür. Bunun bir örneği Karahanlılar olup onlar için deve unvan ongunuydu” (Çoruhlu, 2002: 146). “Deve, gökyüzüne

ait kanatlı bir hayvan olarak tasavvur edildiğinde onun yağmur, şimşek, yıldırım gibi doğa olaylarını gerçekleştirdiğine inanılırdı” (Kılıç, 2018).

Üstün yetenekli olan hayvanlardan “deve, çölde su kaynaklarını keşfeder; insanlar ve hayvan sürüleri için zararlı bir rüzgâr çıkar. Böyle durumlarda kervandaki yaşlı develer bu rüzgârın gelişini hissedip yere yatarlar ve başlarını kuma sokarlar” (Roux, 2000: 71-72).

Chashmi ushtur: Deve gözü. Bu motif, seramiklerin kenarlarında kullanılır (Rakhimov, 2006: 201).

(Rakhimov, 2006: 125)

(Rakhimov, 2006: 110)

Obdasta shutr b'oin – Deve şeklinde seramik oyuncak bir düdük (Rakhimov, 2006: 233)

(Rakhimov, 2006: 187)

o. Koyun ve Koç Motifi

“Koyun ve özellikle beyaz koç eski Türklerde Göktanrı’ya sunulan kurbanlar arasındadır” (Çoruhlu, 2000: 150). Çoruhlu, benzer şekilde günümüz Şamanist topluluklarından olan Beltirlerin, gök için düzenledikleri törenlerde beyaz koyun ya da oğlak kurban ettiklerinden bahseder. Bu nedenle gök unsuruna atfedilen bütün özellikler koyun, koç ve keçiler için de söz konusudur. Ancak beyaz olmayan renkteki koyun ve keçilerin zaman zaman yer Tanrısının hayvanı da sayılmasından kaynaklı özellikle matem törenlerinde yere de kurban edildiklerinden bahsetmektedir. Bu hayvanlar ataların ruhları için ya da Şamanizm inancına göre kötü ruhlardan korunmak için kurban ediliyordu (2000: 150).

On İki Hayvanlı Türk Takviminin yıl simgelerinden biri olan koyun , “İslamiyet’ten sonra sükûnet, huzur ve barışın simgesidir. Aynı zamanda bolluk ve bereket işareti de sayılmıştır. Koç ise güç, hâkimiyet, kuvvet ve yiğitliğin bir simgesi olarak görülmüştür, İslam

tasavvurlarında özellikle İsmail'in kurban olarak Allah'a adanışı bağlamında kurban ve ölüm timsali olmuştur" (Çoruhlu, 2000: 154). "Evcil ve uysal hayvanlar oldukları için masumiyetin sembolüdürler". (Yıldız, 2011: 121). "Koyunun totem olması ile ilgili olarak Gökalp, Türklerin dörtlü sınıflandırmasından bahseder, bu sınıflandırmada doğu yönünün totemi koyundur" bu yönü ile de bir yönü temsil etmektedir (Yıldız, 2011: 122).

Türk halklarının inanç, inanış ve geleneklerine bakıldığı zaman "koyun/ koç boynuzu şeklindeki süslemenin bu halklar için bereketi ve zenginliği sembolize ettiği anlaşılmaktadır" (Kartaeva ve Oralbay, 2020: 907).

(Rakhimov, 2006: 119)

Chashmi g'ospand: Koyungözü. Bu motif Özbek sermaiklerinde kenar süsü olarak kullanılmaktadır (Rakhimov, 2006: 201).

(Rakhimov, 2006: 114)

Qo'chqaroq: Koçboynuzu. Bu motif birçok seramik ürünün kompozisyonunda kullanılır ve motifin birçok versiyonu vardır (Rakhimov, 2006: 243)

(Rakhimov, 2006: 122).

(Rakhimov, 2006: 135)

(Rakhimov, 2006: 110)

Quchg'arog' zanjira: Koçboynuzu zincirleri. Bu motif Özbek sermaiklerinde kenar süsü olarak kullanılmaktadır (Rakhimov, 2006: 243)

Qo'chq'orshox: Koçboynuzu. (Rakhimov, 2006: 244).

(Rakhimov, 2006: 148)

(Rakhimov, 2006: 115).

(Rakhimov, 2006: 130)

Tuyegi gusfand: Koyun izleri deseni.
(Rakhimov, 2006: 253)

Tumorcha k'ochkapok: Koçboynuzu tılsımı.
Dekorasyon amaçlı kullanılan testilerin gövdelerinde ve kenarlarında kullanılan bir desendir (Rakhimov, 2006: 253).

ö. At Motifi

Vernadsky'e göre "at insan topluluğunun bir parçası"dır (Roux, 2000: 122). Efsanelere göre, atın "gökten indiği ve Ürün Ay Toyon" adlı yardımsever bir Tanrı tarafından insanlara verildiği" söz konusudur (Roux, 2000: 43). "Bu hayvanın gök kökenli olduğu veya göğe benzediği yolundaki düşünce, henüz milattan önceki dönemde bile bozkırlarda yaygın olan bir inanç olsa gerek" (Roux, 2011: 35). Altayların inançlarına göre at, "Ülgenin yarattığı hayvanlardan biridir" (Dilek, 2021:101). On İki Hayvanlı Türk Takviminde bir yılı temsil eden at, Türklerde "kutsal ve iyi bir hayvan olarak kabul edildiği için; at yılının da iyi geçeceğine dair bir inanış vardır." (Dilek, 2021: 101). At, bütün Türk toplumlarında kutsal sayılan bir hayvandır ve totem olarak kabul edilir. Başkurlarda at, tapınılan on iki tanrıdan biridir (Dilek, 2021: 101-108). Atın terinin kötü ruhları kovmada yardımcı olduğu yönünde bir inanç vardır. Hemen hemen bütün Türk inanışlarında at olan eve kötü ruhlar giremez ve at, sahibini her zaman korur. Ata kamçı ile vurmamak, onu terletmek hoş karşılanmaz ve yağ ve su geçitlerinde onu zorlamamak gerekir. Hakaslarda atı kutsamak için özel törenler yapılmıştır. Hakaslar bazı hastalıklara iyi geldiğini düşündüklerinden at kurban etmişlerdir. Aynı zamanda at, Eski Türklerde de Göktanrı için "kurban hayvanı olarak kabul ediliyordu" (Roux, 2011: 35). "Şamanizmde önemli bir rolü olan at gök tanrının sembollerinden birisi olarak önem kazanmış ve törenlerde şamanın gökyüzüne çıkacağı, kurban hayvanı olmasıyla bilinmektedir. Şaman at ile öteki dünyaya göçebildiği için ölümün sembolü olarak kullanılmıştır, nedeni ise ölüm

sonrası yolculuk sırasında ölmüş olan kişinin bedenini taşıyarak bu dünyadan öteki dünyaya geçirmesidir.” (Öncel, 2019: 47).

Anadolu’da ise at murattır. Eski Türklerde at ölüm ile de ilişkilendirilir. Çünkü ölen kahramanın yeniden dirileceğine inanıldığından atıyla birlikte gömülmesi geleneği vardır. Dini bir motif olarak ise at, Allah’ın Hz. Adem’i yarattıktan sonra ondan kalan çamuru uzaklara fırlatıp atmasından sonra fırlatılan bu çamurun bir ata dönüşüp koşarak geri Adem’e gelmesi ve o günden sonra Adem’e yoldaş olması ile özdeşleştirilir.

Ata ait unsurlar aynı zamanda halk hekimliğinde de kullanılmıştır. Atkuyruğundan alınan kılın siğilleri yok ettiğine ve at başının nazardan koruduğuna dair inanışlar da Türk toplumlarında hala devam etmektedir. “Kutadgu Bilig’de at, zamanın simgesidir. Turfan metinlerinde, at resimleri bazen maviye, yani göğün rengine boyanmıştı. Nihayet Kaşgarlı Mahmud’un sözlüğünde, şüphesiz uçan at simgesine yapılmış bazı anıştırmaları bulmak mümkün”dür (Roux, 2011: 35).

(Rakhimov, 2006: 136).

Dumi asp: Atkuyruğu. Bu motif seramiklerde kullanılan bir bordür süsüdür. (Rakhimov, 2006: 207)

p. Yabani Tavşan Motifi

Çoruhlu’ya göre Türk kültüründe genellikle av sahnelerinde yer alan figürlerden bir tanesidir. Erken devirlerde beyaz renkli tavşan, göğe; siyah renkli tavşan ise, yeryüzüne ait sayılmıştır. Şamanist Türk topluluklarında değişmeyen asil bir hayvandır. Şamanın yardımcı ruhlarından biri olduğu söylenmektedir. On İki Hayvanlı Türk Takvimdeki yıllardan birinin simgesidir. Göktürk devrinde uğurlu sayılmış ve bolluğu temsil etmiştir (2000: 161). Kumuklarda “tavşankulakları, nazara karşı bir tılsım olarak kullanılır” (Dilek, 2021: 522). “İslamiyet’ten sonraki Türk kültüründe tavşan; bolluk, kurnazlık ve iyi şansın sembolü haline gelmiştir. Bazen ise; korkaklık ve ürkekliği simgelemiştir” (Öncel, 2019: 50). Anadolu Alevilerinde ise “uğursuz” sayılan hayvanlardan olup ismi bile söylenmez (Dilek, 2021: 784).

(Rakhimov, 2006: 119)

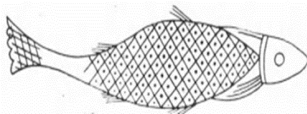
Chashmi quyen: Yabani tavşangözü. Bu motif seramiklerde kullanılan bir bordür süsüdür (Rakhimov, 2006: 202).

r. Balık Motifi

Anadolu’da anlatılan bazı efsanelere göre “başlangıçta Tanrı balığı hem uçma hem de suya dalabilme yeteneğine sahip bir varlık olarak yaratmıştır. Sonrasında ise bu yaratılışından ötürü kibirlenen balığı kanatlarını geri alarak cezalandırmıştır.” (Dilek, 2021: 155). Ayrıca Anadolu’da balığa çeşitli motifler yüklenmiştir. Buna göre balık denizde çok sıçrarsa o kış çetin geçer; hamile kadın balık yerse bebeğin ağzı balık ağzına benzer gibi bazı inanışlar halk arasında yayılmıştır.

“Yakutlarda balığa ait unsurlar, şaman elbiselerinde kullanılmıştır. Örneğin balığın alt dudağı büyüldür ve kötü ruhlara zarar vermek için kullanılmaktadır” (Dilek, 2021: 157). “Başkurtlarda ise balık totem hayvanlardandır. Onun sarılık hastalığına iyi geldiğine inanılır. Tuvalar için de balıklar kutsaldır ve yuvasındaki balık öldürülmez. Yuvalarının bulunduğu durgun sular kutsal kabul edilir” (Dilek, 2021: 1155-157). “Balığın sayısız yumurtaları sebebiyle de bereket sembolü olduğu bilinmektedir” (Erdem, 2011: 70). Balık, On İki Hayvanlı Türk Takviminde beşinci yıla adını veren hayvandır.

“Balık Türk halk anlatılarında çeşitli şekillerde görülmektedir. Balık, hayvan sembolizminde avlanan hayvanlardandır bu yönüyle sevgiliyi temsil eder.” (Yıldız, 2011: 78) Ayrıca efsanelerde zor durumda kalan ve bu durumdan kurtulmak isteyenler genellikle balığa dönüşmektedir. “Balık figürü, Anadolu’da, Erken Hristiyan ve Bizans sanatlarında sevilerek işlenmiştir. İslamda kökü Fatimilere, İran’da Büyük Selçuklu zamanına kadar uzanmaktadır. Lüster ve minai tekniği ile yapılmış seramik ve cam kaplarda balık figürleri görülmektedir” (Arık, 2000: 119).

(Rakhimov, 2006: 149)

Baliq: Balık (Rakhimov, 2006: 195).

(Rakhimov, 2006: 145).

Baliq dum: Balıkkuyruğu. Genellikle olarak kap kacakların (çanakların) ortasında kullanılır (Rakhimov, 2006: 195).

(Rakhimov, 2006: 148)

Baliq tumshuq: Balıkkafası (Rakhimov, 2006: 195)

(Rakhimov, 2006: 114)

Dumi baliq: Balıkkuyruğu. Birçok seramik kompozisyonunda kullanılan bir bordür süsüdür (Rakhimov, 2006: 207).

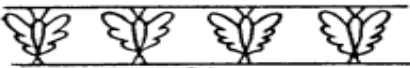
s. Kelebek Motifi

Anadolu'da kelebek, daha çok ölü ruhuyla ilişkilendirilir. Bu yönüyle Hakas Türkleri arasındaki kelebek algısıyla benzerlik gösterir. Özellikle mübarek gecelerde eve giren kelebeğin o evin büyüklerinden birinin ruhu olduğuna inanılmaktadır, bu yüzden o kelebeğe zarar verilmez.

(Rakhimov, 2006: 110)

Kapalak zanjira: Kelebek zinciri. Seramiklerde kullanılan bir kenar süsüdür (Rakhimov, 2006: 219)

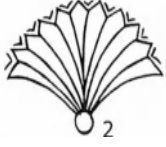

(Rakhimov, 2006: 131)

Shapalak zanjira: Kelebek zinciri. Seramiklerin kenarlarında kullanılan bir tür süs bantlarıdır. Aynı zamandan bazı kapların ve süslü sürahilerin ana gövdesinde de kullanılmaktadır (Rakhimov, 2006: 248).

(Rakhimov, 2006: 114)

(Rakhimov, 2006: 124)

ş. Güve/ Yarasa Motifi

(Rakhimov, 2006: 131)

(Rakhimov, 2006: 121)

t. Arı Motifi

“Arı, çalışkanlığı ile bilinen bir hayvandır. Bereketli olduğuna inanılır” (Dilek, 2021: 92). “Türk kültüründe ve edebiyatında yaşamı, çalışkanlığı, bal üretimiyle arı; sosyal hayatta önemli bir yere ve kutsal değere sahiptir” (Uyaniker, 2017: 259). Arı motifi antik çağlarda sikkelerin üzerine basılmıştır böylece o “kentın mitolojisinde ya da tarihinde yeri olan bir figür ve bazen de doğal zenginliğini gösteren yöresel bir ürün” olmuştur (Üreten, 2011: 377). Dini bir motif olarak ise arı, Hz. İbrahim ateşe atıldığında ağzındaki su ile ateşi söndürmeye çalışmış ve ağzındaki su bala dönüşmüştür. Bu yüzden kutsal bir hayvan olarak görülmektedir. “Ayrıca arı sokmasının eklem romatizmasına iyi geldiğine inanılır, arı bu yüzden kutsal sayılmıştır ve onun yaptığı bal mumunun da nazara iyi geldiği düşünüldüğünden Anadolu'da dini törenlerde bu mumların kullanılması adet olmuştur” (Dilek, 2021: 92).

Qanotikapalak: Kelebekkanadı. Birçok farklı versiyonu olan bir motiftir. (Rakhimov, 2006: 240).

Oyshapalak: Güve veya yarasa. Birçok Özbek seramik üründe kapların kenarlarını süslemek için kullanılmıştır (Rakhimov, 2006: 233)

Shapalak qanot: Güve (Gece kelebeği) veya yarasa kanadı. Birçok Özbek seramik üründe kapların dip kısımlarını süslemek için kullanılmıştır (Rakhimov, 2006: 248).

(Rakhimov, 2006: 131).

Ari Zanjira: Arı zinciri. Küçük arı zincirlerinden oluşan bu motif, dekorasyonda kapların kenarlarını süslemek için kullanılmaktadır. (Rakhimov, 2006: 194).

u. Kırkayak Motifi

“Şamanın üzerine giydiği giysiye yılan, akrep, çıyan, kunduz gibi yabanî ve zararlı hayvan şekilleri çizilerek onların kaçırılacağına inanılırdı. Türkmen halı ve kilimleri üzerindeki akrep, yılan, kırkayak gibi hayvan resimleri, eski Türk inanış ve geleneklerinden kalma özelliktir. Bunun amacının resmedilen hayvanları uzaklaştırmak olduğu kabul edilir.” (Ersürelî 2009: 64).

(Rakhimov, 2006: 124).

Qirqoyoq: Kırkayak (Rakhimov, 2006: 241).
(Rakhimov, 2006: 241).

ü. Bin Bacak Motifi

(Rakhimov, 2006: 124)

Mingoyeq: Binbacak. Özbek seramiklerinde kapların diplerini süslemek için kullanılmaktadır (Rakhimov, 2006: 229).

v. Altın Böcek Motifi

(Rakhimov, 2006: 114)

Oltin qongiz: Altın Böceği. Bu motif, seramiklerin dip kısımlarını süslemek için kullanılır (Rakhimov, 2006: 234).

y. Böcek Motifi

(Rakhimov, 2006: 119)

Qo'ng'iz: Küçük böcek. Bu motif seramiklerde kullanılan bir bordür süsüdür (Rakhimov, 2006: 243).

z. Sülük Motifi

6

(Rakhimov, 2006: 114)

İslimi zuluk: Sülük islami. Bu motif, seramiklerin dip kısımlarını süslemek için kullanılır (Rakhimov, 2006: 217)

(Rakhimov, 2006: 131)

Zuluk zanjira: Sülük zinciri. Seramiklerde birçok kompozisyonda kullanılan bir unsurdur ve genellikle kapların diplerini süslemek için kullanılır (Rakhimov, 2006: 217).

1. Sonuç

- Çalışmada Özbek seramiklerinde yer alan 29 tür hayvan motifine rastlanılmıştır.
- Bunlardan bazıları arkaik dönemlerden bu yana kullanılan hayvan motifleri iken bir kısmı da modern zamana ayna tutan ve seramiklere yeni bir anlam kazandıran hayvan motifleridir.
- Arkaik dönemlerden bu yana kullanılan hayvan motiflerinin ortak özelliği; Türklerde koruyucu ruhu temsil etmesi ve Tanrısal bir mite dayalı kutsal sayılan hayvanlar olmalarıdır.
- Seramiklerde kullanılan bu motifler, Türk kültürünün bir parçasıdır; geçmişte doğa ile iç içe yaşamış olan ve göçebe bir kültürden gelen Türk toplulukları için hayvanların ne derece önemli bir yere sahip olduğunun bir göstergesidir.
- Özbek seramiklerinde yer alan hayvan motifleri; Türk kültürüne yansıyan mitolojik unsurları, geleneksel çizgileri, inanışları ve değerleri devam ettirmesi bakımından önemlidir.
- Somut olmayan kültürel mirasın bir parçası olan Özbek seramiklerinde yer alan geleneksel ve modern hayvan motifleri, Eski Türklerden beri nesilden nesile aktararak gelen sembolleri ve mitleri taşıyarak Özbek Türklerinin kendine has üretim geleneklerinin içinde yaşamaya devam etmektedir.
- Türk kültürünün devamlılığı başlangıçta şamanlar tarafından görsel ve sözlü olarak aktarılarak sağlanırken daha sonraları birçok sanat eseriyle beraber Özbek seramiklerine de esin kaynağı olan ve günümüze kadar ulaşan bu hayvan motifleri, kültürümüzün

gelecek nesillere aktarılmasında devamlılığı sağlayacak olması açısından son derece önemlidir.

- Özbek seramiklerinde tespit edilen hayvan motiflerinin diğer Türk topluluklarında da süs eşyaları, seramikler, giysiler, dokumalar vb. geleneksel kültürü yansıtan eşyalarda ortak bir kullanıma sahip olduğu görülmüştür. Bu motiflerin aynı ya da benzer anlamlarda kullanılması ile Türk topluluklarının kültürel bir birlik içinde oldukları ve bu kültürel devamlılığı sürdürdükleri açıkça anlaşılmaktadır.
- Özbek seramikleri özelinde ele aldığımız hayvan motiflerini incelemek, bu motiflerin hangi düşünce ile ortaya çıktığını, varlıklarını ne şekilde sürdürerek günümüze kadar taşındığını anlamak ve yeni tasarımlara kaynaklık etmesi açısından da önemli olacağı kanaatindeyiz.

Kaynaklar

- Abiha, B. Ç. (2012). “Mitolojiden Tarsus’a Bir Bembol: Yılan ve Şahmaran”, *II. Tarsus Kent Sempozyumu Bildirileri*, Kasım-2012, Mersin. s. 1-9.
- And, M. (2008). *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, Yapıkredi Yayınları, İstanbul.
- Arık, R. (2000). *Kubad-Abad Selçuklu Saray ve Çinileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Arslanbaş. Ş. N. (2020). *Klasik Türk Şiirinde Kutsal ve Mitolojik Hayvanlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Aslanoğlu, O. (2018). *İran Şiirin Kraliçesi Pervîn-i İ’tisâmi Divan Tahlili*. Name Yayınları, Diyarbakır.
- Avlan, T. (2016). “Hicret-i Nebî’nin Klasik Türk Şiirine Yansıması”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 7, s. 1-31.
- Biray, N. (2013). “Terim Dünyamızda Yılan: Kavram, Anlam ve Yapı Bakımından”, *Avrasya Terim Dergisi*, 1 (2): s. 95 – 113.
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Dilek, İ. (2013). *Türk Mitoloji Sözlüğü (Altay-Yakut)*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Dilek, İ. (2021). *Türk Mitoloji Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm (İlkel Esrime Teknikleri)* (çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi, Ankara.

- Erdem, M. (2011). *Kubad-abad Saray Çinilerindeki Hayvan Motiflerinin İkonografisi, Simgesel Anlamı ve Günümüz Seramiğinde Yorumları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ersürel, Ü. (2009). *Türk Kültüründe Şamanizmin İzleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İnal Sert, A. Ö. (2021). *Erken Dönem Türk Mitolojisinde Kanatlı Hayvan Motiflerinin Araştırılması ile Seramik Form ve Yüzeylerine Uygulanması* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, (Materyaller ve Araştırmalar)*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kartaeva, T.; Oralbay Y. (2020). “Geleneksel Kazak Kültüründeki Koç Kültüyle İlgili Etnoarkeolojik İncelemeler, *Bulleten*, Aralık, C. 84, S. 301, s. 907-958.
- Kılıç, M. (2018). “Klasik Türk şiirinde Şütür-i Çarh ile Avesta’ya Yolculuk”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2(4), s. 172-186.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi-I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Öncel, E. Y. (2019). *Osmanlı Dönemi İznik Çinilerinde Görülen Hayvan Motiflerinin İncelenmesi ve Özgün Uygulamalar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Özbaş, M. (2010). “Kurtarıcı Kargadan Burnu Pislikten Çıkmayan Kargaya: Türk Halk Anlatılarında Karganın Dönüşümü”, *Milli Folklor*, Yıl 22, S. 88, s.57-65.
- Özkartal, M. (2012). “Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış” (Dede Korkut kitabından örnekler), *Milli Folklor Dergisi*, 24(94), s. 58-71.
- Rakhimov, M. K. (2006). *Artistic Ceramics of Uzbekistan*, Taşkent.
- Roux, J.P. (2000). *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, (Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Roux, J. P. (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Roux, J.P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*, Bilgesu, Ankara.
- Seyidoğlu, B. (1998). “Kültürel Bir Sembol: Yılan”, *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Pars Yılı*, Ankara.

- Sivri, M.; Akbaba, C. (2018). “Dünya Mitlerinde Yılan”, *Folklor/Edebiyat*, C. 24, S. 96, s. 53-64.
- Üreten, H. (2011). “Eski Anadolu’da Arı ve Bal”, *History Studies*, Volume 3/3 2011, s. 363-382.
- Uyaniker, N. (2017). “Alevî-Bektaşî Şairlerin Şiirlerinde Arı ve Bal Motiflerinin Anlam-Kavram Alanları Bakımından Değerlendirilmesi”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S.14, s.259-277, ISSN: 2146-4421
- Yıldız, Ş.N. (2011). *Türk Halk Anlatılarında Hayvan Motifleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.